

تحلیل داده‌بنیاد رفتار زیست‌محیطی در مواجهه با پسماندهای کرونایی (مطالعه شهروندان بالای ۱۸ سال شهر بروجرد)

عبدالرضا نواح^۱، محمدرضا حسینی^۲، نرگس خوش‌کلام^۳

چکیده

شیوع بیماری کرونا اگرچه در ابتدا پیامدهای زیست‌محیطی مثبتی به همراه داشت، اما پس از مدتی، افزایش چشمگیر پسماندهای کرونایی، به تهدیدی جدی برای محیط زیست تبدیل گشت. بر همین اساس تحقیق حاضر به روش کیفی گراند‌تئوری به تحلیل رفتار زیست‌محیطی در مواجهه با پسماندهای کرونایی در میان شهروندان بالای ۱۸ سال شهر بروجرد پرداخته است. تعداد نمونه، ۲۶ نفر بودند که به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. روش گردآوری داده‌ها مصاحبه عمیق و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، نظریه‌مبنایی بوده است که در طی سه مرحله کدگذاری متن مصاحبه‌ها، در نهایت مدل پارادایم گراند‌تئوری استخراج شده است. همچنین به منظور اعتباریابی تحقیق از روش «اعتبار اعضا» و برای سنجش پایایی از روش «توافق درون‌موضوعی» استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان داد که دو عامل «مکانیزم‌های پیشگیری» و «مکانیزم‌های درمان» سبب بروز پدیده «پسماندزایی کرونایی» شده و کنشگران در اثر وقوع آن، «رفتار زیست‌محیطی» را در یکی از انواع: (۱) محیط‌دوستانه (مسئولانه)، (۲) محیط‌نینبانه (لاقیدانه) و (۳) محیط‌ستیزانه (وندالیستی) به عنوان راهبرد اتخاذ نموده‌اند که تحت تأثیر بستر حاکم و

۱- دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسؤول) ar.navah@scu.ac.ir
۲- استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه آیت‌الله بروجردی m.hosseini@abru.ac.ir
۳- دانشجوی دکتری گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز narges_khoshkalam@yahoo.com
تاریخ وصول: ۹۹/۹/۲۹ تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۲/۱۷

شرایط مداخله‌گر صورت گرفته است. بستر حاکم عبارت بودند از: (۱) ویژگی‌های جمعیت‌شناختی فرد، (۲) زیرساخت‌های بهداشتی-مراقبتی-درمانی، (۳) زیرساخت‌های آموزشی، (۴) نرخ شیوع بیماری کرونا. شرایط مداخله‌گر نیز عبارت بودند از: (۱) ویژگی‌های شخصی فرد (تعهد و حساسیت زیست‌محیطی)، (۲) ویژگی‌های اجتماعی فرد (بینش و نگرش زیست‌محیطی)، (۳) جامعه‌پذیری (دانش و آگاهی زیست‌محیطی)، (۴) فرهنگ‌سازی (هنجار و ارزش زیست‌محیطی)، (۵) سیاست‌های دولت (اعتماد و تعلق زیست‌محیطی). در نهایت رفتار زیست‌محیطی کنشگران دو گونه پیامد را به دنبال داشته است: (۱) مثبت: پالایش محیط زیست و (۲) منفی: آلودگی محیط زیست.

واژه‌های کلیدی: کرونا، رفتار زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی، پسماندزایی، گراندتئوری.

بیان مسأله

اصطلاح «محیط زیست» که تعاریف متنوعی از آن وجود دارد، به طور کلی شامل مجموعه‌ای از عوامل زیستی و غیرزیستی است که بر زندگی یک فرد یا گونه‌ای، تأثیر گذارده و یا از آن تأثیر می‌پذیرد و با توجه به کنش‌های میان انسان و طبیعت تعریف می‌گردد. (فروتن‌کیا و نواح، ۱۳۹۷: ۱۶) بنابراین محیط زیست، همه چیز را در برمی‌گیرد، هم انسان، هم طبیعت و هم رابطه و تعاملات میان آنها. به عبارت دیگر محیط زیست فرآیند زیستن را احاطه کرده و با آن در کنش متقابل قرار دارد. (همان: ۱۷) به جرأت می‌توان ادعا کرد که مهم‌ترین پیامد همه‌گیری بیماری کرونا در جهان، پیامدهای زیست‌محیطی هستند چرا که این وضعیت فرصتی را فراهم آورد تا بار دیگر نگرش‌ها به حفاظت از محیط زیست تغییر یابد. در پی شیوع ویروس کرونا در سراسر جهان و اعلام سازمان بهداشت جهانی و تأکید بر لزوم استفاده از ماسک و دستکش، ضدعفونی‌کننده‌ها و مواد شوینده، جهت جلوگیری از گسترش این بیماری، استفاده از این اقلام به ویژه ماسک، در بین مردم افزایش یافت و می‌توان گفت این روزها استفاده از ماسک به بیشترین حد خود در طول تاریخ رسیده است. بر اساس نظرسنجی «مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران»، ۷۰.۶ درصد افراد هنگام بیرون رفتن از منزل از ماسک استفاده نموده‌اند و ۷۹.۹ درصد نیز به دیگران استفاده از ماسک و دستکش را توصیه

نموده‌اند. (ایسپا، ۱۳۹۹: ۲۹ و ۴۸) این راهکار که عموماً بهترین روش پیشگیری از ابتلای به بیماری کرونا و گسترش آن، قلمداد می‌گردد، مشکلاتی را به همراه داشته است به طوری که رها شدن ماسک‌های استفاده شده در طبیعت، محیط‌زیست را به خطر انداخته است چرا که بیشتر این ماسک‌ها و دستکش‌ها از مواد پلاستیکی ماندگار ساخته شده‌اند و م‌توانند تا صدها سال در محیط‌زیست باقی مانده و تأثیرات مخرب زیادی بر محیط‌زیست و سلامت مردم داشته باشند. با این وجود علی‌رغم اینکه به افراد توصیه شده از ماسک و دستکش برای مقابله با انتشار ویروس استفاده کنند و به طور مداوم آنها را تعویض نمایند، اما راهنمایی اندکی در مورد نحوه دفع یا بازیافت آنها ارائه شده است. شهر بروجرد نیز همچون سایر شهرهای ایران با پدیده کرونا و پیامدهای زیست‌محیطی آن به ویژه تولید روزافزون پسماندهای کرونایی مواجه بوده و هست که این پدیده خود خطر ابتلای به بیماری را به ویژه برای افرادی که با این پسماندها سر و کار دارند همچون نیروهای شهرداری و زباله‌گردها و... افزایش می‌دهد. بنا بر گفته رییس شورای شهر بروجرد، شهرداری به لحاظ نوع فعالیت و کثرت پرسنل در بخش‌های مختلف خدماتی، اداری و پسماند جزو مجموعه‌های امکانی است که بیشتر در معرض خطر کرونا قرار دارد. این امر سبب شده است که در همان آغاز مواجهه با کرونا، در اردیبهشت ۱۳۹۹، تعداد ۲۴ نفر از پرسنل شهرداری بروجرد که در بخش جمع‌آوری پسماند مشغول به خدمت بوده‌اند، به بیماری کرونا مبتلا گردند، که این تعداد حدود ۵ درصد از نیروهای این دستگاه خدمات‌رسان شهری را تشکیل می‌دهد. (همشهری، ۱۳۹۹)

زباله‌گردها نیز که به گفته سرپرست مدیریت پسماند شهرداری بروجرد، تعداد آنها در این شهر بالای هزار نفر است و شامل کودکان نیز می‌گردند، در این روزها که جامعه با مشکل همه‌گیری ویروس کرونا مواجه است و در شرایطی که پسماندهای خانگی در سطل‌های زباله در برگیرنده دستکش، دستمال کاغذی استفاده شده، ماسک و هر گونه پسماند کرونایی دیگر است، هم خود در خطر ابتلای به بیماری کرونا هستند چرا که از وسایل حفاظتی استفاده نمی‌کنند و هم عاملی برای انتقال ویروس به افراد دیگر و افزایش شیوع بیماری در سطح جامعه هستند. (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۸)

بنابراین پسماندهای کرونایی رها شده در سطح شهر به ویژه در فضاهای سبز و پارک‌ها و معابر، علاوه بر آن که سیمای شهر را ناخوشایند نموده است، روند شیوع بیماری را تسریع نموده و کنترل و مهار آن را سخت می‌گرداند. ازین رو ضرورت دارد که مواجهه شهروندان با این پسماندها، مورد تحلیل جامعه‌شناختی و به ویژه از منظر جامعه‌شناختی شهری قرار گیرد چرا که آنچه در این میان بستر بروز پدیده و کنش کنشگران در مواجهه با پدیده است، همانا سطح شهر به عنوان فضای تعاملات عمومی و اجتماعی است و جامعه‌شناسی شهری بر بررسی هر آنچه در بستر شهر می‌گذرد، تمرکز دارد. از سوی دیگر «جامعه‌شناسی محیط زیست به مطالعه کنش‌های متقابل اجتماعی-محیطی پرداخته و بر رابطه بین جامعه انسانی و محیط زیست تمرکز دارد. در واقع جامعه‌شناسی محیط زیست، عامل‌های اجتماعی‌ای را که باعث بروز مسائل و پیامدهای زیست‌محیطی می‌گردند، از منظر جامعه‌شناسی مورد بررسی قرار می‌دهد.» (فروتن‌کیا و نواح، ۱۳۹۷: ۵۰) با توجه به مسأله‌ای که جهان امروزه با شیوع ویروس کرونا با آن درگیر است و کشور ایران نیز از آن مستثنی نیست، بررسی پیامدهای مختلف این مسأله از منظر جامعه‌شناختی ضروری به نظر می‌رسد که پیامدهای زیست‌محیطی بخش مهمی از آن است. بر همین اساس تحقیق حاضر با هدف تحلیل داده‌بنیاد رفتار زیست‌محیطی در مواجهه با پسماندهای کرونایی صورت گرفته است.

پیشینه تجربی تحقیق

با توجه به نوظهور بودن پدیده شیوع ویروس کرونا در جهان و وجود محدودیت‌های پژوهشی به واسطه گسترش بیماری، هنوز آنچنان که باید و شاید، پژوهش‌ها و مطالعات کافی به ویژه از منظر جامعه‌شناختی در این حوزه صورت نگرفته است اما می‌توان به منظور مرور برخی از پژوهش‌های مرتبط با موضوع تحقیق حاضر، به برخی از پژوهش‌های انجام شده در رابطه با رفتار زیست‌محیطی اشاره نمود. در میان پژوهش‌های داخلی، یافته‌های پژوهش پیمایشی نواح و همکاران (۱۳۹۰) نشان داد که بین متغیرهای سن، جنس و تحصیلات با رفتار زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود

دارد. واقفی و حقیقتیان (۱۳۹۳) در تحقیق پیمایشی خود نشان دادند که بین متغیرهای جنس، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، وضعیت تأهل، سرمایه فرهنگی و رفتارهای اجتماعی زیست‌محیطی، رابطه معناداری وجود دارد. احمدیان و حقیقتیان (۱۳۹۵) نیز در تحقیقی پیمایشی نشان دادند که بین متغیرهای ارزش، باور و آگاهی‌های زیست‌محیطی با رفتار زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد در حالی که متغیر تحصیلات با آن رابطه نداشت. همچنین رفتارهای زیست‌محیطی بر حسب جنسیت، تأهل و گروه‌های سنی متفاوت است. یافته‌های پژوهش پیمایشی افشاری (۱۳۹۸) نشان می‌دهد که بین متغیر نگرش زیست‌محیطی و رفتار زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد اما بین آگاهی و رفتار زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین رفتارهای زیست‌محیطی بر حسب گروه‌های سنی و سطح تحصیلات متفاوت است اما میزان درآمد، جنسیت و وضعیت تأهل در رفتارهای محیط زیستی تاثیری ندارند. حاجی‌زاده‌میمندی و فلک‌الدین (۱۳۹۸) در پژوهشی پیمایشی به این نتیجه دست یافتند که بین متغیرهای سبک زندگی و ابعاد آن با رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه رابطه معنادار وجود دارد؛ اما بین جنسیت با رفتار زیست‌محیطی مسئولانه رابطه معنادار وجود ندارد. یاراحمدی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی پیمایشی نشان دادند که سن، میزان نگرانی درباره مسائل محیط زیست و روند تخریب آن، تحصیلات و نگرش با رفتار زیست‌محیطی رابطه معناداری را نشان می‌دهند و در مدل نهایی، نگرش زیست‌محیطی مهم‌ترین عامل تاثیرگذار بر رفتار زیست‌محیطی بوده است. در میان مطالعات داخلی و خارجی مرتبط با پیامدهای زیست‌محیطی کرونا نیز، دریابویی‌زند و واعظی‌هیر (۲۰۲۰) در تحقیقی به بررسی بر چالش‌های نوظهور «مدیریت پسماند»^۱ در تهران بر اثر شیوع کرونا پرداخته‌اند و به این نتیجه دست یافته‌اند که استفاده گسترده از تجهیزات حفاظتی شخصی، ضایعات نساجی و پلاستیک به میزان قابل توجهی افزایش یافته است در حدی که به طور متوسط، روزانه بیش از ۴.۵ میلیون قطعه ماسک توسط تهرانی‌ها دور ریخته می‌شود. تولید پسماندهای بیمارستانی در تهران نیز در طی شیوع بیماری ۱۷.۶-۶۱.۸٪ افزایش یافته

است. ریوم و دیدارالاسلام^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی در رابطه با اثرات زیست‌محیطی همه‌گیری کرونا و استراتژی‌های بالقوه پایداری با فراتحلیل مطالعات انجام شده، یو و همکاران^۲ (۲۰۲۰) در پژوهشی درباره کووید-۱۹ و مدیریت پسماند ناپایدار با بررسی حجم پسماندهای کرونایی تولیدشده در شهر ووهان چین و عملکرد سیستم مدیریت پسماند، میهای^۳ (۲۰۲۰) در تحقیقی با هدف بررسی جریان زباله‌های کووید-۱۹ در شرایط بحرانی در رومانی و نگرانی‌های زیست‌محیطی ناشی از آن، کاکس و پیکولو^۴ (۲۰۲۰) در پژوهشی در زمینه بهداشت محیط و تقویت انعطاف‌پذیری در برابر بیماری‌های همه‌گیر و زامبرانو-مونسرراتو و همکاران^۵ (۲۰۲۰) نیز در تحقیقی در رابطه با اثرات غیرمستقیم کووید-۱۹ بر محیط زیست به ویژه در کشورهای آسیب‌دیده مانند چین، ایالات متحده آمریکا، ایتالیا و اسپانیا، به این نتیجه رسیدند که مهم‌ترین پیامد منفی شیوع کرونا، افزایش حجم پسماندهای کرونایی همچون ماسک و دستکش و... بوده که تهدید جدی برای محیط زیست محسوب می‌گردد. آنچنان که پیداست تحقیقات بسیاری در زمینه رفتار و فرهنگ زیست‌محیطی انجام گرفته است اما این تحقیقات اولاً، عموماً به شیوه پیمایشی و بر مبنای چارچوب نظری یکسانی صورت گرفته‌اند و رویکرد کرونایی نداشته‌اند و به عبارت دیگر پیش از مواجهه کشورها با پدیده کرونا انجام گرفته‌اند. ثانیاً تحقیقات کرونایی انجام شده نیز فراتحلیل مطالعات مربوط به مدیریت پسماند بوده‌اند و داده‌محور نبوده‌اند. بر همین اساس با توجه به مواجهه ناگهانی جهان با پاندمی کرونا، ضرورت دارد که تحقیقات داده‌بنیاد مبتنی بر بافت بومی مناطق مختلف جهان صورت گیرد تا الگوی رفتاری کنونی بشر با پدیده‌های زیست‌محیطی کشف و آشکار گردد و تحقیق حاضر با محوریت پسماندهای کرونایی، به تحلیل داده‌بنیاد رفتار زیست‌محیطی شهروندان با پسماندهای کرونایی، به روش کیفی پرداخته است.

-
1. Rume & Didar UI Islam
  2. You et al.
  3. Mihai
  4. Cox & Piccolo
  5. Zambrano-Monserrate et al.

ملاحظات نظری

رفتار زیست‌محیطی، رفتاری است که فرد در برخورد با محیط زیست از خود بروز می‌دهد. افراد در هر اجتماعی بر حسب شرایط و مقتضیات خاص اجتماعی، فرهنگی و شخصیتی خود، نسبت به محیط زیست، برخورد متفاوتی دارند. ممکن است این رفتارها کاملاً مثبت، محیط‌گرایانه^۱ و مسئولانه باشد، و یا برعکس، کاملاً منفی و مخالف محیط زیست. منظور از رفتار محیط‌گرایانه، رفتاری آگاهانه است که به دنبال کاهش اثر منفی کنش فرد بر جهان طبیعی و ساخته‌شده به دست انسان، باشد؛ همچون کاهش تولید مواد زائد یا کاهش مصرف انرژی و... رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه، مجموعه‌ای از کنش‌های افراد جامعه نسبت به محیط زیست است که طیف وسیعی از احساسات، تمایلات، و آمادگی‌های خاص برای رفتار نسبت به محیط زیست را شامل می‌گردد. (کولموس و آگی‌من، ۲۰۰۲، به نقل از فروتن‌کیا و نواح، ۱۳۹۷: ۲۴۱-۲۴۰) در مطالعات انجام شده در زمینه رفتار زیست‌محیطی، این مفهوم، با سه مفهوم آگاهی زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی و ارتباط با طبیعت، رابطه تنگاتنگی دارد.

الف) آگاهی زیست‌محیطی: یکی از مهمترین عواملی که باعث می‌شود مردم نسبت به حفظ محیط زیست بی‌توجه باشند «بی‌اطلاعی» آنهاست. همه خطرهای زیست‌محیطی بر اثر مداخله انسان پدید آمده است و اکولوژیست‌ها بیشتر معتقد به نادانی بشر هستند تا زیرکی او. (رادفورد، ۱۳۸۱: ۱۷۸) ریچارد بارت، بنیان‌گذار جامعه‌آشنایی معنوی بانک جهانی، معتقد است اگر توسعه اقتصادی کمکی در جهت تکامل آگاهی نباشد، به هیچ دردی نمی‌خورد و چالش در پیش روی ما عبارت از ایجاد شرایط فیزیکی لازم برای تکامل آگاهی است. (سراج‌الدین و بارت، ۱۳۷۹: ۷۱) بسیاری از تحقیقات دانش زیست‌محیطی افراد را به عنوان عاملی مؤثر بر رفتارهای مسئولانه افراد نسبت به محیط زیست بررسی کرده‌اند. هاینز^۲ و همکارانش در یک فراتحلیل (۱۹۸۷-۱۹۶۸) از ۱۲۸ مطالعه تجربی برای تعیین رفتارهای زیست‌محیطی دریافتند که دانش و مهارت‌های خوب،

1. Pro-environmental
2. Hines et al.

رفتارهای زیست‌محیطی را پیش‌بینی می‌کنند. (نيسبت و همکاران^۱، ۲۰۰۹: ۷۱۷)

ب) **نگرش زیست‌محیطی:** این فرض که نگرش‌های شخص تعیین‌کننده رفتارهای اوست، در تفکر غربی ریشه دارد و در موارد بسیار این فرض صادق هم هست اما تحقیقات نشان می‌دهد رابطه بین نگرش و رفتار پیچیده‌تر از آن است که تصور می‌شود. (راجرز^۲، ۲۰۰۳: ۱۸۱) تحقیق لاپی‌یر^۳ در دهه ۱۹۳۰ نشان داد رفتار را عوامل متعدد دیگری به جز نگرش‌ها رقم می‌زنند، و این عوامل بر همسازی نگرش و رفتار نیز اثر دارند. یکی از عوامل واضح در این زمینه، میزان اجباری است که در موقعیت وجود دارد؛ ما اغلب باید به شیوه‌هایی عمل می‌کنیم که با احساس یا باورمان همساز نیست. فشارهای همسالان نیز می‌تواند تاثیر مشابهی بر رفتار اعمال کند. به طور کلی، نگرش‌ها در صورتی بهترین پیش‌بینی‌کننده رفتارند که: ۱) نیرومند و همساز باشند. ۲) ارتباطی ویژه با رفتار داشته باشند. ۳) برخاسته از تجربه مستقیم رفتار باشند تا برخاسته از راه خواندن و شنیدن و ۴) فرد به آنها آگاهی داشته باشد. (اتکینسون و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۱۶) فیشبین^۴ و آیزن^۵ (۱۹۷۵) الگویی را برای توضیح رابطه بین نگرش و رفتار ارائه دادند، تحت عنوان عمل بخردانه که بعدها این نظریه مورد تجدید نظر قرار گرفت و تحت عنوان نظریه «رفتار برنامه‌ریزی شده»^۶ بسط داده شد. اصطلاح «عمل بخردانه» به این معنی است که اکثر رفتارها به این دلیل انجام می‌شود که مردم به نتایج اعمال خود فکر می‌کنند و برای حصول به پاره‌ای از نتایج و پرهیز از برخی دیگر دست به انتخاب منطقی می‌زنند. این نظریه از دو عنصر اصلی تشکیل شده است، بخش شخصی و بخش اجتماعی که ترکیب آنها پیش‌بینی‌کننده یک نیت رفتاری است، نیتی که در نهایت مشخص‌کننده رفتار است. (محسنی، ۱۳۷۹، به نقل از اسماعیلی، ۱۳۸۷: ۵۲). عنصر شخصی این الگو شامل نگرش فرد درباره رفتاری معین است و عنصر اجتماعی آن، معیارهای ذهنی را در بر

-
1. Nisbet et al.
  2. Rogers
  3. LaPiere
  4. Fishbein
  5. Ajzen
  6. Planned Behavior

می‌گیرد. بر طبق این نظریه «قصد رفتاری»^۱ از پیش شرط‌های بدون واسطه رفتار است، که خودش تابع نگرش‌ها و معیارهای ذهنی است. در نظریه تجدید نظر شده تأثیر عوامل بیرونی نیز در نظر گرفته می‌شود. رفتار زیست‌محیطی تحت تأثیر دامنه گسترده‌ای از عوامل خارج از کنترل فرد قرار می‌گیرد. برای نمونه دمای بیرون و ویژگی‌های ساختمان بر رفتار مصرف انرژی و هزینه آب بر رفتار مصرف آب اثرگذار است. به عبارت دیگر، فشارهای موقعیتی انجام رفتارهای زیست‌محیطی را آسان‌تر یا دشوارتر می‌کند. (کایزر و شیمودا^۲، ۱۹۹۹) **ج) ارتباط با طبیعت:** میلتن^۳ معتقد است که تجارب دوران اولیه کودکی در جهان طبیعی و تجارب حاصل از صرف وقت در فضای آزاد، بر نگرش مثبت زیست‌محیطی مؤثر است. (میلتن، ۱۳۸۲: ۱۴۷) همچنین نسبت معتقد است که ارتباط با طبیعت برخی از تفاوت‌ها در رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی را تبیین می‌کند و حفاظت از محیط زیست به طور مستقیم به درجه‌ای که فرد خودش را جزئی از جهان طبیعی می‌بیند، ارتباط دارد. (نسبت و همکاران، ۲۰۰۹) پولی و اُکانر^۴ نیز وابستگی، علاقه و ارتباط فرد با طبیعت را عاملی در تعیین رفتار مسئولانه فرد نسبت به محیط زیست می‌دانند. (پولی و اُکانر، ۲۰۰۰)

روش‌شناسی تحقیق

در این پژوهش از روش تحقیق کیفی و شیوه نظریه‌بنایی یا گراند‌تئوری استفاده شده است. در این شیوه در طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی مفاهیم و مقولات از مصاحبه‌های انجام گرفته استخراج گشته و در قالب مدل پارادایم گراند‌تئوری ارائه شده‌اند. کدگذاری فرآیندی تحلیلی است که طی آن داده‌ها مفهوم‌گذاری می‌شوند و به هم می‌پیوندند. (استراوس و کربین، ۱۳۹۱) در مرحله کدگذاری باز، متن مصاحبه‌ها، به جملات خرد شده و کدهای خام اولیه تولید شده‌اند که

-
1. Behavior intention
  2. Kaiser & Shimoda
  3. Milton
  4. Pooley & O'Connor

در اینجا مجموعاً ۱۱۳۷ کد بوده‌اند. سپس از کدهای اولیه، کدهای ثانویه (۸۵۶ کد) تولید شده‌اند به گونه‌ای که چندین کد اولیه که شباهت داشته‌اند تحت یک عنوان واحد قرار گرفته‌اند. پس از آن کدهای ثانویه‌ای نیز که با هم مرتبط بوده‌اند در قالب کدهای مفهومی (مفاهیم) درآمده‌اند که در مجموع ۱۱۲ مفهوم به دست آمد. سپس از کنار هم قرار دادن چندین مفهوم مرتبط، مقولات (۴۳ مقوله) و از دسته‌بندی چند مقوله مرتبط، طبقات اصلی (۱۵ طبقه) شکل گرفته‌اند. در مرحله کدگذاری محوری، پدیده «پسماندزایی کروناپی» به عنوان پدیده محوری تعیین شده و نهایتاً در مرحله کدگذاری انتخابی با گزینش طبقات و مشخص نمودن ارتباط آنها با این پدیده، مدل پارادایم گرانددتئوری ترسیم شده است. قلمرو مکانی تحقیق حاضر شهر بروجرد و جامعه مورد مطالعه شهروندان بالای ۱۸ سال بوده‌اند. نمونه‌های مورد مطالعه به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند بدین صورت که با افرادی مصاحبه شده است که در سطح شهر و در مواجهه با پسماندهای کروناپی قرار داشتند، چرا که این افراد می‌توانستند بیشترین داده‌ها را در اختیار محقق قرار دهند. فرآیند انتخاب نمونه و تحلیل داده‌ها تا زمانی ادامه یافته است که به اصطلاح به اشباع نظری رسیده‌ایم یعنی دیگر داده جدیدی از تحلیل مصاحبه‌ها حاصل نشده است و از سوی دیگر با تحلیل استقرایی دریافتیم که همه بخش‌های مدل گرانددتئوری تکمیل شده‌اند. بنابراین حجم نمونه در طول تحقیق مشخص شد و در کل ۲۶ مصاحبه انجام شده است که از مصاحبه نوزدهم به بعد شاهد داده‌های تکراری بودیم. روش گردآوری داده‌ها در این تحقیق مصاحبه عمیق بدون ساختار بوده است. به منظور تعیین روایی^۱ یا اعتبار در تحقیق حاضر از نظر اساتید و همچنین اعتبار اعضا، استفاده شده است، بدین صورت که نتایج نهایی تحقیق به نمونه‌های مورد مطالعه بازگردانده شد و پس از تأیید چنین نتیجه گرفته شد که تحقیق از اعتبار مطلوب برخوردار است. (ایمان، ۱۳۸۸) پایایی^۲ نیز که به گستره تکرارپذیری یافته‌های پژوهش اشاره دارد؛ در تحقیق حاضر از طریق محاسبه «توافق درون موضوعی» حاصل شده است بدین

-
1. Validity
  2. Reliability

صورت که دو کدگذار سه مصاحبه را کدگذاری نموده و میزان تشابه کدگذاری‌ها یا همان درصد توافق، برای سه مصاحبه انجام گرفته که این میزان ۷۵٪ است و در نتیجه تحقیق از پایایی مطلوبی برخوردار بوده است.

جدول (۱): محاسبه پایایی

شماره مصاحبه	تعداد کل کدها	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	پایایی
سوم	۹۴	۳۶	۹	٪۷۶
دوازدهم	۸۰	۲۹	۸	٪۷۲
هفدهم	۶۸	۲۶	۶	٪۷۶
کل	۲۴۲	۹۱	۲۳	٪۷۵

یافته‌های تحقیق

در جدول (۲) اطلاعات توصیفی مصاحبه‌شوندگان بر حسب متغیرهای جنسیت، تحصیلات، شغل و محل سکونت ارائه شده است.

جدول (۲): اطلاعات توصیفی مصاحبه‌شوندگان

متغیر	فراوانی	درصد فراوانی
جنسیت	زن	٪۵۴
	مرد	٪۴۶
تحصیلات	دیپلم و زیر دیپلم	٪۴۳
	کاردانی و کارشناسی	٪۳۸
	کارشناسی ارشد و دکترا	٪۱۹
شغل	آزاد	٪۳۱
	دولتی	٪۳۸
	بیکار	٪۳۱
محل سکونت	مناطق فقیرنشین	٪۳۸
	مناطق مرکزی	٪۲۷
	مناطق اعیان‌نشین	٪۳۵
جمع کل مصاحبه‌شوندگان	۲۶ نفر	

(۱) شرایط علی

منظور از شرایط علی شرایطی است که زمینه وقوع پدیده محوری را فراهم نموده و باعث شکل‌گیری آن شده‌اند. طبق کدگذاری مصاحبه‌ها این شرایط عبارتند از:

(۱) مکانیزم‌های پیشگیری (استفاده از ماسک، دستکش، شوینده‌ها، ضدعفونی‌کننده‌ها و...)

(۲) مکانیزم‌های درمان (استفاده از داروها و تجهیزات پزشکی یکبارمصرف و...).

مکانیزم‌های پیشگیری به عملکردهای هدفمندی اشاره دارد که به منظور پیشگیری از ابتلای به بیماری کرونا صورت می‌پذیرد؛ همچون استفاده مداوم از ماسک‌ها و دستکش‌های یکبار مصرف و تعویض آنها هر چندساعت یکبار، شستن مداوم دست‌ها با مواد شوینده و ضدعفونی کردن دستان و لوازم شخصی، وسایل منزل، وسایل محیط کار و... که هر یک از این عملکردها به نوبه خود موجب تولید پسماندهای کرونایی اعم از مواد یکبار مصرف مانند ماسک، دستکش، دستمال و... می‌گردد. مریم (۳۱ ساله، کارشناسی ارشد) نیز در این رابطه معتقد است: «نمیتونم هی دستامو بشورم پوستم خشک میشه ترجیح میدم دستکش یکبارمصرف بپوشم و عوضش کنم تا اینکه پوستم خراب شه.» مهران (۴۵ ساله، دیپلم) در این باره می‌گوید: «من مغازه دارم مجبورم هی الکل بزنم به همه جای مغازه و... دستم به پول میخوره با دستکش هم نمیتونم کار کنم همین مصرف زیاد الکل واسه ضدعفونی کردن خودش باعث میشه مدام ازین بطری‌های پلاستیکی داشته باشم تو زباله‌هام.» مکانیزم‌های درمان به استفاده از داروها و تجهیزات پزشکی یکبارمصرف در راستای درمان بیماری کرونا اشاره دارد که خود سبب تولید انبوه پسماندهای کرونایی به ویژه در بیمارستان‌ها می‌گردد. الهه (۳۲ ساله، کارشناسی ارشد) که در بیمارستان کار می‌کند می‌گوید: «روزانه زباله پزشکی زیاد داریم، سرنگ‌ها و سرم‌ها و جای داروهای مصرفی و لباسایی که مجبوریم بپوشیم و یه بار مصرف هم هست ماسک و دستکش خیلی مصرف میشه چون مجبوریم واسه ایمنی بیشتر چندتا رو هم بپوشیم.»

۲) راهبرد

راهبرد کنش و رفتاری است که فرد بر اثر وقوع پدیده اتخاذ می‌کند و در حقیقت واکنشی است که نسبت به وقوع پدیده محوری از خود نشان می‌دهد. در تحقیق حاضر در نتیجه کدگذاری و تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌ها، مشخص شد که کنشگران در اثر وقوع پدیده پسماندزایی کرونایی، کنش یا «رفتار زیست‌محیطی» را اتخاذ نموده‌اند که یکی از سه نوع ذیل بوده است: ۱) مثبت: محیط‌دوستانه (مسئولانه)، ۲) خنثی: محیط‌نبینانه (لاقیدانه) و ۳) منفی: محیط‌ستیزانه (وندالیستی). رفتار زیست‌محیطی محیط‌دوستانه یا مسئولانه که کنشی مثبت نسبت به پسماندزایی کرونایی قلمداد می‌گردد، اشاره دارد به اینکه فرد سعی نموده است تا کمترین میزان پسماند را تولید نماید، به دیگران در این زمینه تذکر دهد، پسماندهای کرونایی را از سایر پسماندها تفکیک نماید، از دور ریختن آنها در معابر عمومی و... جلوگیری نماید و آنها را به صورت استاندارد دفع نماید و به طور کلی در برابر محیط زیست احساس مسئولیت نموده است. در رابطه با راهبرد محیط‌دوستانه فرنگیس (۴۷ ساله، ابتدایی) می‌گوید: «وقتی میبینم یکی ماسک یا دستکش پرت میکنه گوشه خیابون یا تو جدول خیلی بدم میاد گاهی هم تذکر میدم.» رفتار زیست‌محیطی محیط‌نبینانه که یک کنش خنثی و لاقیدانه نسبت به محیط زیست محسوب می‌گردد اشاره به بی‌اهمیتی و بی‌مبالاتی فرد نسبت به محیط زیست دارد. این مفهوم که مفهوم جدیدی نسبت به رویکردهای نظری و پیشینه‌های تجربی محسوب می‌گردد، کنشی است که خاصاً در مواجهه با پسماندهای کرونایی صورت می‌گیرد. نکته قابل توجه در تحلیل مصاحبه‌ها این بود که برخی از مصاحبه‌شوندگان اذعان داشتند به دلیل آنکه دوستدار محیط زیست هستند تا پیش از شیوع کرونا، اگر زباله‌ای را در طبیعت یا پارک‌ها و... مشاهده می‌کرده‌اند اقدام به برداشتن آن و انداختنش در سطل زباله نموده‌اند تا طبیعت را پاکیزه نگه دارند اما با شیوع کرونا، حتی از دست زدن به زباله‌های غیرکرونایی و برداشتن آنها هم به دلیل ترس از

ابتلای به بیماری، هراس داشته‌اند. در نتیجه دوستداران محیط زیست از اتخاذ کنشی که تاپیش از این یک کنش مثبت و مسئولانه نسبت به محیط زیست تلقی می‌شده و آن را برای حفاظت از محیط زیست اتخاذ می‌نموده‌اند، پرهیز نموده‌اند و در عوض یک کنش لاقیدانه و خنثی را در مواجهه با پسماندهای کرونایی از خود نشان داده‌اند. محسن (۳۰ساله، کارشناسی) در رابطه با کنش محیط‌نبینانه می‌گوید: «من خودم عاشق طبیعتم همیشه کوهنوردی و گردش میرم گاهی زباله می‌دیدم جمع می‌کردم می‌سوزوندم ولی الان واقعاً با اینکه ناراحت میشم ماسک و دستکش و... می‌بینم کنار خیابون بهش دست نمیزم انگار که اصلاً ندیده باشم ازش رد می‌شم.» لازم به ذکر است که رفتار زیست‌محیطی محیط‌نبینانه، یک کنش فعالانه مثبت یا منفی نیست بلکه یک کنش منفعلانه و خنثی است. رفتار زیست‌محیطی محیط‌ستیزانه که یک کنش منفی و وندالیستی به شمار می‌رود اشاره دارد به تخریب محیط زیست توسط فرد که با دور انداختن زباله‌های کرونایی در محیط زیست همراه است. افرادی که در هر مکانی که باشند به راحتی ماسک و دستکش خود را در معابر عمومی و آبراه‌ها انداخته و اغلب با آگاهی نسبت به تخریب محیط زیست این رفتار را از خود نشان می‌دهند. شیما (۲۲ساله، دیپلم) در این رابطه می‌گوید: «نمیشه که ماسک و دستکش کثیف رو ببریم تو خونه. من که همون بیرون پرتمش میکنم تا بره.»

۳) بستر حاکم

بستر حاکم مجموعه‌ای از شرایط زمینه‌ای هستند که در ظاهر با راهبرد بی‌ارتباط هستند اما به عنوان بستر برای اتخاذ راهبرد عمل می‌کنند و بر آن مؤثرند. بر اساس تحلیل مصاحبه‌ها، بستر حاکم در رابطه به رفتار زیست‌محیطی عبارتند از: ۱) ویژگی‌های جمعیت‌شناختی فرد (سن، جنس، تحصیلات، وضعیت تأهل، شغل و درآمد، محل سکونت و...)، ۲) زیرساخت‌های بهداشتی-مراقبتی-درمانی، ۳) زیرساخت‌های

آموزشی، ۴) نرخ شیوع بیماری کرونا. این که سن فرد و تحصیلات وی چقدر است، جنسیت وی چیست، وضعیت تأهل او چگونه است، آیا شاغل است و یا خیر، نوع شغلش و میزان درآمد ماهانه‌اش و محل و منطقه سکونت او در شهر، همگی مواردی هستند که به گفته مصاحبه‌شوندگان در نوع رفتار زیست‌محیطی آنها مؤثرند. نسترن (۳۲ساله، دکترا) در این رابطه می‌گوید: «زنها بیشتر از مردها رعایت میکنند من ندیدم زنی ماسکشو دربیاره بندازه کنار خیابون ولی مردها زیاد دیدم این کارو میکنند یا بالا شهر که میری ازین صحنه‌ها نمیبینی ولی مناطق پایین شهر پر زباله‌س همه هم میندازن براشون مهم نیست.» پرویز (۶۵ساله، بی‌سواد) نیز می‌گوید: «جوونا زیاد رعایت نمیکنن ولی آدم سنش که میره بالاتر سعی میکنه بی‌اهمیت نباشه. گاهی من حتی به جونایی که ماسکشون رو میندازن رو زمین تذکر میدم میگم اینجوری هم شهر کثیف میشه هم بقیه رو مریض میکنی.» زیبا (۳۸ساله، سیکل) می‌گوید: «متأهلا به نظرم بیشتر رعایت میکنند مخصوصاً زنها چون خودشون تو زندگی و خانه‌داری مسئول تمیزکاری هستن بیرونم بیشتر رعایت میکنند که آشغال نندازن.» وجود زیرساخت‌های بهداشتی-مراقبتی-درمانی نیز عاملی است که به عنوان بستر برای اتخاذ رفتار زیست‌محیطی عمل می‌کند. هرچه در جامعه زیرساخت‌ها فراهم‌تر باشد فرد بیشتر ترغیب می‌شود که رفتار محیط‌دوستانه‌تری از خود نشان دهد. کامبیز (۴۲ساله، دیپلم) در این رابطه می‌گوید: «وقتی سطل آشغال به اندازه کافی نیست تو شهر خوب آدم ماسکشو پرت میکنه رو زمین.» زیرساخت‌های آموزشی نیز در تعیین نوع رفتار زیست‌محیطی کنشگران مؤثر است. هرچه آموزش همگانی نحوه دفع صحیح پسماندهای کرونایی و پیامدهای منفی دفع نادرست آنها، بیشتر باشد، رفتار محیط‌دوستانه‌تری ممکن است از کنش‌گران سر بزند. نگار (۲۸ساله، کارشناسی) در این رابطه می‌گوید: «رسانه خیلی نقش داره، باید برنامه‌های آموزشی بزارن که ماسک و دستکش و... رو چکار کنن یا تو همین شبکه‌های اجتماعی. به نظرم اصلاً تو این حوزه خوب عمل نکردن فقط میگن ماسک بزیند و تمام.»

نرخ شیوع کرونا، مفهومی است که به میزان ابتلای به کرونا، نسبت به زمان اشاره دارد. هرچه این نرخ بیشتر باشد تبعاً میزان استفاده از ماسک، دستکش و سایر وسایل حفاظتی بیشتر خواهد شد که خود بر رفتار زیست‌محیطی مؤثر است. امیر (۳۴ساله، کارشناسی) در این رابطه می‌گوید: «وقتی آمار روزانه ابتلا و مرگ‌های کرونایی میره بالا مردم بیشتر رعایت میکنند می‌ترسن در عوض بیشتر هم شاهد دور ریختن این ماسک و چیزا هستیم.»

۴) شرایط مداخله‌گر

شرایط مداخله‌گر، مجموعه عواملی هستند که به عنوان میانجی یا واسطه عمل نموده و اتخاذ راهبردها را تسهیل و یا تحدید می‌کنند. این شرایط در تحقیق حاضر عبارتند از: ۱) ویژگی‌های شخصی‌فردی (تعهد و حساسیت زیست‌محیطی)، ۲) ویژگی‌های اجتماعی فردی (بینش و نگرش زیست‌محیطی)، ۳) جامعه‌پذیری (دانش و آگاهی زیست‌محیطی)، ۴) فرهنگ‌سازی (هنجار و ارزش زیست‌محیطی)، ۵) سیاست‌های دولت (اعتماد و تعلق زیست‌محیطی). ویژگی‌های شخصی‌فردی که یک عامل درونی است، به میزان تعهد و حساسیت وی نسبت به مسائل زیست‌محیطی اشاره دارد. هرچه فرد تعهد و حساسیت بیشتری داشته باشد، رفتار زیست‌محیطی محیط‌دوستانه‌تر و مسئولانه‌تری دارد. اشکان (۲۲ساله، کاردانی) در این رابطه می‌گوید: «بستگی به خود آدم داره کسی که به محیط زندگیش احساس مسئولیتی نمیکنه معلومه که راحت هرجا باشه ماسکشو درمیاره پرت میکنه.» ویژگی‌های اجتماعی فرد به روابط و تعاملات اجتماعی وی برمی‌گردد که سبب شکل‌گیری نوعی بینش و نگرش زیست‌محیطی در وی می‌شود. یکی از این ویژگی‌ها، سلامت اجتماعی است. بر اساس تعریف کیز^۱، سلامت اجتماعی به این معنا است که فرد احساس کند متعلق به گروه‌های اجتماعی خود است و خود را

در اجتماع و پیشرفت آن سهیم بداند. (کییز و شاپیرو^۱، ۲۰۰۴: ۳۷۴) بنابراین اگر فرد چنین دیدگاهی نسبت به جامعه داشته باشد و از نظر اجتماعی سالم باشد، این تصور را دارد که متعلق به جامعه است و در نتیجه خود را در حفاظت از محیط‌زیست که همگانی است سهیم می‌داند و سعی می‌کند رفتار مسئولانه‌تری نسبت به محیط زیست داشته باشد. احسان (۲۷ساله، کارشناسی) در این رابطه می‌گوید: «به نظرم اینایی که خیلی راحت ماسکاشون رو پرت میکنن رو زمین اصلاً خودشون رو عضو جامعه نمیدونن چون براشون مهم نیست که با این کار دارن چه ضرر و زیانی به بقیه میزنن. آخه خیابون که مال اون تنها نیست.» اجتماعی شدن یا جامعه‌پذیری فرآیندی است که بر اساس آن، فرد به اکتساب قوانین، رفتار و نظام باورها و بازخوردهای جامعه یا گروه مشخصی دست می‌یابد تا بتواند در درون آن جامعه زندگی کند. (دادستان، ۱۳۸۶: ۱۷۹، به نقل از کاوه، ۱۳۹۱) جامعه‌پذیری زیست‌محیطی، سبب شکل‌گیری دانش و آگاهی زیست‌محیطی فرد می‌گردد که هرچه این فرآیند بهتر صورت پذیرد، فرد رفتار زیست‌محیطی مسئولانه‌تری دارد. کامران (۳۰ساله، کارشناسی ارشد) در این رابطه می‌گوید: «دانش و اطلاعات فرد درباره محیط زیست خیلی مهمه وقتی یکی بدونه که اینکه ماسکش رو بندازه رو زمین چه تأثیر بدی واسه محیط زیست داره خوب این کارو نمیکنه.»

فرهنگ‌سازی مفهومی است که به نهادینه کردن هنجارها و ارزش‌ها در افراد جامعه اشاره دارد. تالکوت پارسونز^۲ فرهنگ را یک ساختار نمادین بیرونی پیچیده می‌داند که می‌تواند تقریباً نوع واحدی از گرایش را در همه کنشگرانی به وجود آورد که خود را با آن وفق می‌دهند. (پارسونز و شیلز^۳، ۱۹۶۲: ۱۶۰) بنابراین می‌توان گفت فرهنگ‌سازی زیست‌محیطی یعنی نهادینه کردن ارزش‌ها و هنجارهای زیست‌محیطی در افراد جامعه. هرچه این فرآیند موفق‌تر باشد، افراد جامعه، رفتار زیست‌محیطی هنجارمندتری دارند. نسترن (۳۲ساله، دکترا)

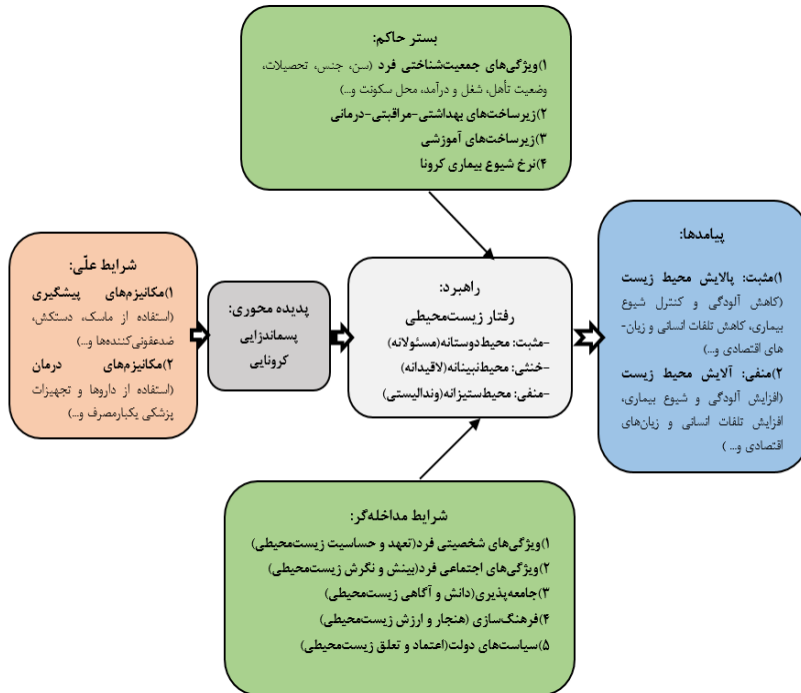
1. Keyes & Shapiro
2. Talcott Parsons
3. Parsons & Shils

در این رابطه می‌گوید: «اگر فرهنگ‌سازی بشه مطمئناً شاهد رفتارهایی مثل دور ریختن ماسک و دستکش تو سطح شهر نیستیم.» همچنین طبق گفته‌های مصاحبه‌شوندگان هرچه دولت در زمینه ارایه آمارهای مربوط به شیوع بیماری کرونا شفافیت بیشتر و برنامه‌ریزی‌ها کارآمدتری برای مهار و کنترل شیوع کرونا داشته باشد، افراد جامعه نیز احساس تعلق بیشتری به جامعه داشته و نسبت به محیط زیست با تعهد بیشتری عمل می‌کنند. کامبیز (۲۰۲۳) ساله، دیپلم) می‌گوید: «دولت که به فکر ما نیست ملت رو رها کردن، بعد ما باید به فکر کنترل کرونا باشیم؟ اصلاً من واسه همین ماسکمو انداختم.»

۵) پیامدها

اتخاذ راهبردها از سوی کنشگران پیامدهایی را به دنبال دارد. در تحقیق حاضر پیامدهایی که مصاحبه‌شوندگان به آنها اشاره نموده‌اند شامل دو گروه پیامدهای مثبت و پیامدهای منفی بوده‌اند: ۱) مثبت: پالایش محیط زیست (کاهش آلودگی و کنترل شیوع بیماری، کاهش تلفات انسانی و زیان‌های اقتصادی و...)، ۲) منفی: آلاینده‌های محیط زیست (افزایش آلودگی و شیوع بیماری، افزایش تلفات انسانی و زیان‌های اقتصادی و...). پالایش محیط زیست که یک پیامد مثبت است، در اثر رفتار زیست‌محیطی محیط‌دوستانه و مسئولانه کنشگران حاصل می‌گردد و شامل کاهش آلودگی، کنترل شیوع بیماری کرونا و مهار آن، کاهش مرگ و میر و تلفات انسانی، کاهش زیان‌های اقتصادی و... می‌گردد. از سوی دیگر آلاینده‌های محیط زیست، یک پیامد منفی است که در نتیجه رفتار زیست‌محیطی محیط‌ستیزانه و وندالیستی ناشی می‌شود و شامل افزایش آلودگی، افزایش شیوع بیماری کرونا و از کنترل خارج شدن روند ابتلا به آن، افزایش تلفات انسانی و افزایش زیان‌های اقتصادی به دلیل نیاز به صرف هزینه‌های بیشتر به منظور کنترل آن، می‌گردد. کامران (۲۰۲۳) ساله، کارشناسی ارشد) می‌گوید: «اگر مردم رعایت کنن تو حوزه مسائل زیست‌محیطی، بیماری سریع‌تر مهار میشه و از خیلی خسارت‌های مالی جلوگیری میشه چون واقعاً هزینه‌بره و همه بودجه ما داره صرف مبارزه با شیوع این بیماری میشه.»

مدل پارادایم گرانددتئوری

نتیجه‌گیری

افزایش چشمگیر پسماندهای پزشکی، حفاظتی و بسته‌بندی مهم‌ترین پیامد زیست‌محیطی شیوع بیماری کرونا است. اگرچه ماسک‌ها و دستکش‌های استفاده شده توسط کادر درمان، عموماً ضدعفونی و سپس سوزانده یا به محل دفن زباله فرستاده می‌شوند، اما عاقبت ماسک‌ها و دستکش‌هایی که برای مصرف عموم، تولید شده‌اند، نامعلوم است. از یک سو مشخص نیست این لوازم حفاظتی تا چه مدت در چرخه مصرف باقی می‌مانند و از سوی دیگر، ماسک‌های مصرف شده توسط هر دو گروه مبتلایان به بیماری و افراد بدون علامت، جداگانه جمع‌آوری نمی‌شود. این ماسک‌ها عموماً در قالب زباله‌های خانگی یا تجاری، جمع‌آوری و همراه سایر پسماندها وارد چرخه بازیافت می‌شوند و بدتر از آن ماسک‌ها و دستکش‌هایی هستند که در سطح

شهرها دور انداخته می‌شوند. شکی نیست که موج این پسماندها به این زودی فروکش نخواهد کرد که این موضوع، تهدیدی جدی برای محیط زیست به شمار می‌رود. بر همین اساس تحقیق حاضر به روش کیفی گرانددتئوری به تحلیل رفتار زیست‌محیطی در مواجهه با پسماندهای کرونایی در شهر بروجرد پرداخته است. جامعه مورد مطالعه شهروندان بالای ۱۸ سال شهر بروجرد بوده که تعداد ۲۶ نفر به صورت هدفمند به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند. روش گردآوری داده‌ها نیز مصاحبه عمیق یا بدون ساختار بوده است. داده‌های حاصل از پیاده‌سازی مصاحبه‌ها، به شیوه گرانددتئوری در طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی، تحلیل شده‌اند. در مقایسه نتایج به دست آمده از تحقیق حاضر با پیشینه نظری و تجربی تحقیق می‌توان گفت اکثر رویکردها و تحقیقات پیشین مؤید نتایج تحقیق حاضر هستند به ویژه در بحث تأثیر بستر حاکم و شرایط مداخله‌گر بر رفتار زیست‌محیطی. اما آنچه در تحقیق حاضر به عنوان دستاوردی جدید تلقی می‌گردد شامل چندین بخش است:

۱) تحقیق حاضر به بررسی رفتار زیست‌محیطی در مواجهه با پدیده‌ای نو که همان پسماندزایی کرونایی است پرداخته است که نسبت به پدیده‌های پیشین ویژگی‌های خاص خود را دارد مانند شیوع سریع و همه‌گیر و پیامدهایی که جوامع عموماً آمادگی مقابله با آنها را نداشتند.

۲) تحقیق حاضر به روش داده‌بنیاد و با توجه به بافت بومی و فرهنگی جامعه ایران انجام گرفته است که نتایج به دست آمده از آن با رویکردهای نظری پیشین متفاوت بوده و خود یک نظریه مبنایی را ارائه نموده است. برای مثال در تحلیل راهبردها، این مفهوم آشکار گشت که رفتار زیست‌محیطی تنها شامل رفتارهای محیط‌دوستانه و محیط‌ستیزانه نمی‌گردد بلکه نوعی رفتار زیست‌محیطی منفعلانه وجود دارد که خاصاً به علت شیوع کرونا و بروز پدیده پسماندزایی کرونایی، ظهور یافته است. بنابراین نتایج حاصل از تحقیق حاضر، رویکردهای نظری موجود را توسعه می‌بخشد.

۳) تحقیق حاضر مفهوم «رفتار زیست‌محیطی» را در روند یک فرآیند بررسی نموده

است که شامل شرایط شکل‌گیری و بروز آن و همچنین پیامدهای آن است. اما در تحقیقات پیشین این مفهوم به صورت مجزا و با تمرکز بر مؤلفه‌های تأثیرگذار بر آن بررسی شده‌اند در نتیجه فاقد یک تحلیل جامع از آن هستند. در حالی که در تحقیق حاضر سعی شده است با کشف مفاهیم ذهنی کنشگران، مفاهیمی در ارتباط با این مفهوم کشف گردند که در پیشینه نظری و تجربی مغفول مانده بودند.

۴) مهم‌تر از همه اینکه تحقیق حاضر سعی نمود تا با محوریت پدیده کرونا، رفتار زیست‌محیطی را از رویکردی شهری تحلیل نماید و ارتباطی میان رفتار زیست‌محیطی و رفتار شهروندی برقرار نماید. تحقیق حاضر نشان داد کنشگران در مواجهه با پدیده پسماندزایی کرونایی، هر راهبردی را که اتخاذ نموده‌اند (منفی، مثبت و یا خنثی) مرتبط با شهر و رفتار شهروندی بوده است. اگر رفتار زیست‌محیطی مسئولانه‌ای را اتخاذ نموده‌اند در حقیقت به وظایف خود به عنوان یک شهروند در قبال شهر و همشهریان عمل نموده‌اند. چرا که در تعریف شهروند آمده است: شهروند فردی است در رابطه با یک دولت که از سویی برخوردار از حقوق سیاسی و مدنی است و از سوی دیگر در برابر دولت وظایفی بر عهده دارد که این رابطه را شهروندی گویند و چگونگی رابطه شهروندی را قانون اساسی و قوانین مدنی کشور تعیین می‌کند. (آشوری، ۱۳۷۳: ۲۲۱) و یا اگر پسماندهای کرونایی در سطح شهر رها نموده‌اند، در حقیقت رفتاری وندالیستی داشته‌اند. وندالیسم یا تخریب‌گرایی در لغت به معنای رفتار ضدشهری و تخریب اموال عمومی است و در متون جامعه‌شناسی، به مفهوم داشتن نوعی روحیه بیمارگونه که موجب تمایل به تخریب آگاهانه و ارادی اموال، تأسیسات و متعلقات عمومی است. (میر و کلینارد^۱، ۱۹۸۶) خیابان‌ها، پارک‌ها و فضاهای سبز نیز جزو متعلقات عمومی محسوب می‌گردند که همه شهروندان در «حق» استفاده از آنها سهیم هستند. در اینجا نیز به مفهوم «حق به شهر» مرتبط می‌شویم که از جمله مفاهیم شهری‌ای است که امروزه در مطالعات شهری بسیار مورد توجه است. «حق به شهر» از مفاهیم مطرح‌شده در دهه ۱۹۷۰ میلادی

توسط هنری لفیور^۱ است. این مفهوم در چند دهه گذشته توجه بسیاری از نظریه‌پردازان شهری را در جهان به خود جلب کرده و در عرصه عمل نیز منجر به شکل‌گیری جنبش‌های اجتماعی متعدد و صدور منشورهای قانونی شده است. لفیور شهر را به عنوان یک ساختار اجتماعی می‌داند و اعتقاد داشت که تمام شهروندان نسبت به شهر دارای حق می‌باشند که شامل تعلق یافتن شهر به شهروندان، مشارکت آنان در امور شهری و حق دسترسی به خدمات شهری برای تمامی آنهاست. (رفیعیان و الوندی‌پور، ۱۳۹۴) این مفهوم نشان‌دهنده حق تملک فضا یعنی حق دسترسی، تصرف و استفاده از فضا و تولید فضای جدید منطبق با نیازهای مردم است. (پیتر^۲، ۲۰۰۸: ۱۷۲) بنابراین یکی از مهم‌ترین یافته‌های تحقیق حاضر، نشان دادن پیوند تنگاتنگ رفتار زیست‌محیطی و رفتار شهروندی است به گونه‌ایی که می‌توان گفت هرگونه تحلیل رفتار زیست‌محیطی بدون توجه به بحث رفتار شهروندی و بدون نگرستن از منظر جامعه‌شناسی شهری، تحلیل جامعی نخواهد بود.

بیماری کرونا یک پاندمی جهانی است که دنیا و همه جوامع هنوز با آن درگیر هستند و راهکارهای بسیاری برای مقابله با آن و کنترل و مهار آن به کار گرفته شده است که برخی بی‌نتیجه و برخی هم تا حدودی مؤثر بوده‌اند. آنچه به عنوان پیشنهاد در تحقیق حاضر بر اساس نتایج به دست آمده از تحلیل ارائه می‌گردد عبارتند از: (۱) آموزش و فرهنگ‌سازی: فرهنگ‌سازی قطعاً مؤثرترین و مهم‌ترین راهکار مقابله با مسائل اجتماعی و به ویژه زیست‌محیطی است. اگر در افراد یک جامعه رفتارهای صحیح زیست‌محیطی نهادینه و درونی گردد قطعاً افراد رفتار زیست‌محیطی مسئولانه‌تری داشته و شاهد پیامدهای مثبت این رفتارها و کنترل هرچه سریع‌تر بیماری خواهیم بود. نقش رسانه و به ویژه فضای مجازی در این زمینه بسیار مورد ملاحظه است. (۲) سیاست‌گذاری‌های شفاف و همیارانه دولتی: دولت باید در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مربوط به کنترل شیوع کرونا به صورت شفاف و مسئولانه و همیارانه عمل نماید به گونه‌ای که مردم

---

1. Henri Lefebvre

2. Pieters

جامعه این شفافیت و همیاری را احساس نموده و در نتیجه در واکنش به آن، با سیاست‌های دولت همکاری نموده و با احساس تعلق بیشتر به جامعه، رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه‌تری از خود نشان دهند. (۳) فراهم نمودن زیرساخت‌های بهداشتی-مراقبتی-درمانی و آموزشی: نتیجه تحقیق نشان داد هرچه زیرساخت‌های مذکور فراهم‌تر باشند، کنشگران رفتار محیط‌دوستانه‌تری دارند. برای مثال باید سیستم جمع‌آوری و دفع زباله تقویت گردد و سطل‌های زباله به اندازه کافی در سطح شهر نصب گردند تا افراد بتوانند به راحتی ماسک و... را در هر زمانی تعویض نمایند بدون اینکه آلودگی در سطح شهر پخش گردد. همچنین زیرساخت‌های آموزشی به منظور آموزش نحوه صحیح دفع پسماندهای کرونایی تقویت گردند تا بتوان افراد جامعه را به رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه تشویق نمود.

منابع

- ۱- اتکینسون، ریتا ال. و دیگران. (۱۳۸۸). *زمینه روان‌شناسی هیلگارد*. ترجمه: محمدنقی براهنی و دیگران. تهران: رشد.
- ۲- احمدیان، داریوش؛ حقیقتیان، منصور. (۱۳۹۵). «تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل فرهنگی بر رفتارهای زیست‌محیطی شهری». *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*. دوره ششم. شماره ۱۸. ۵۱-۷۵.
- ۳- استراوس، آنسلم؛ کربین، جولیت. (۱۳۹۱). *مبانی پژوهش کیفی*. ترجمه: ابراهیم افشار. تهران: نی.
- ۴- اسماعیلی، فرزانه. (۱۳۸۷). «بررسی نگرش زیست‌محیطی دانش‌آموزان سوم دبیرستان شهر تهران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور مرکز تهران.
- ۵- افشاری، مرتضی. (۱۳۹۸). «بررسی عوامل جمعیت‌شناختی و اجتماعی مؤثر بر رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان شهر سمیرم». *مطالعات محیط زیست، منابع طبیعی و توسعه پایدار*. شماره ۱۲. ۴۷-۵۶.
- ۶- ایسپا. (۱۳۹۹). «دیدگاه مردم ایران در خصوص شیوع ویروس کرونا و ابعاد مختلف آن». قابل دسترس در: www.ispa.ir

- ۷- ایمان، محمدتقی. (۱۳۸۸). مبنای پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی. قم: حوزه و دانشگاه.
- ۸- آشوری، داریوش. (۱۳۷۳). *دانشنامه سیاسی*. تهران: مروارید.
- ۹- حاجی‌زاده‌میمندی، مسعود؛ فلک‌الدین، زهرا. (۱۳۹۸). «سبک زندگی سلامت‌محور و رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه در شهرهای خرم‌آباد و یزد». *پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*. دوره هشتم. شماره ۱۵. ۱۷۲-۱۴۱.
- ۱۰- خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۸). «زباله‌گردی در سایه ویروس کرونا». ۲۵ اسفند. آنلاین. قابل دسترس در: www.irna.ir/news/83713969.
- ۱۱- رادفورد، یان د. (۱۳۸۱). *شاخص‌های توسعه پایدار*. ترجمه و تدوین: نشاط حداد تهرانی و ناصر محرم‌نژاد. تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.
- ۱۲- رفیعیان، مجتبی؛ الوندی‌پور، نینا. (۱۳۹۴). «مفهوم‌پردازی اندیشه حق به شهر، در جستجوی مدلی مفهومی». *جامعه‌شناسی ایران*. دوره شانزدهم. شماره ۲. ۴۷-۲۵.
- ۱۳- سراج‌الدین، اسماعیل؛ بارت، ریچارد. (۱۳۷۹). *اخلاقیات و ارزش‌های معنوی در خدمت ارتقای توسعه پایدار براساس محیط زیست*. ترجمه: احمدرضا اشرف‌العقلایی. تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.
- ۱۴- فروتن‌کیا، شهروز؛ نواح، عبدالرضا. (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی محیط زیست*. تهران: اندیشه احسان.
- ۱۵- کاوه، محمد. (۱۳۹۱). *آسیب‌شناسی بیماری‌های اجتماعی*. جلد اول. تهران: جامعه‌شناسان.
- ۱۶- میلتن، کی. (۱۳۸۲). *طبیعت مهربان به سوی اقلیم عاطفه*. ترجمه: محمد مهدی رستمی‌شاهرودی. تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.
- ۱۷- نواح، عبدالرضا؛ فروتن‌کیا، شهروز؛ پورترکارونی، محمد. (۱۳۹۰). «بررسی رابطه بین میزان دینداری با ارزش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان». *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*. دوره اول. شماره ۱. ۹۷-۷۷.

۱۸-واقفی، الهام؛ حقیقتیان، منصور. (۱۳۹۳). «بررسی تأثیر سرمایه فرهنگی (بعد نهادینه) بر رفتارهای اجتماعی زیست‌محیطی با رویکرد توسعه پایدار شهری». **اقتصاد و مدیریت شهری**. دوره دوم. شماره ۸. ۴۷-۶۵.

۱۹-همشهری. (۱۳۹۹). «۲۴ نفر از کارکنان شهرداری بروجرد به کرونا مبتلا شدند». ۷ اردیبهشت. آنلاین. قابل دسترس در: hamshahrionline.ir/x6jsv

۲۰-یاراحمدی، علی؛ سلامتیان، درنا؛ روستا، فاطمه. (۱۳۹۹). «بررسی نگرش و رفتار زیست‌محیطی شهروندان شهر شیراز». **مطالعات جامعه‌شناختی شهری**. دوره دهم. شماره ۳۶. ۲۹-۵۵.

21-Cox, A.; Piccolo, A. (2020). "Environmental health and strengthening resilience to pandemics". At:

<http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/environmental-health-and-strengthening-resilience-to-pandemics-73784e04/>.

22-DaryabeigiZand, A.; VaeziHeir, A. (2020). "Environmental impacts of new Coronavirus outbreak in Iran with an emphasis on waste management sector". **Journal of Material Cycles and Waste Management**.

23-Kaiser, F.G.; Shimoda, T.A. (1999). "Responsibility as a Predictor of Ecological Behavior". **Journal of Environmental Psychology**.

24-Keyes, C.L.M.; Shapiro, A. (2004). **Social well-being in the united states: A Descriptive Epidemiology**. Chicago: University of Chicago Press.

25-Meier, R.F.; Clinard, M.B. (1986). **Sociology of deviant behavior**. UK:Thomson learning.

26-Mihai, F.C. (2020). "Assessment of COVID-19 Waste Flows During the Emergency State in Romania and Related Public Health and Environmental Concerns". **Int. J. Environ. Res. Public Health**. 17(15): 5439.

- 27-Nisbet, E.K.; Zelenski, J.M.; Murphy, S.A. (2009). "The Nature Relatedness Scale Linking Individuals' Connection With Nature to Environmental Concern and Behavior". **Environment and Behavior**. 41(5):715-740.
- 28-Parsons, T.; Shils, E.A. (1962). **Toward a general theory of action**. Harvard: Harvard university press.
- 29-Pieters, E. (2008). **City Futures: confronting the crisis of urban development**. London & New York: UCT Press.
- 30-Pooley, J. A. , O'Connor, M. (2000). Environmental Education and Attitudes. **Environment and Behavior**. Vol. 32, No. 5, 711-723
- 31-Rogers, W.S. (2003). **Social Psychology Experimental and Critical Approaches**. Open University Press.
- 32-Rume, T.; Didar UI Islam, S.M. (2020). "Environmental effects of COVID-19 pandemic and potential strategies of sustainability". **Heliyon**. 6(9).
- 33-You, S.; Sonne, C.; Ok, Y.S. (2020). "COVID-19's unsustainable waste management". **Science**. 368(6498): 1438.
- 34-Zambrano-Monserrate, M.A.; AlejandraRuano, M.; Sanchez-Alcalde, L. (2020). "Indirect effects of COVID-19 on the environment". **Science of The Total Environment**. 728(138813).